

(Ne)uspjesi samoupravnog preobražaja kulture u općini Karlovac (1974-1990)*

U općini Karlovac 10. lipnja 1975. osnovana je samoupravna interesna zajednica (SIZ) kulture općine Karlovac, kao mjesto za utvrđivanje i provođenje kulturne politike na području općine, u skladu s ustavnim promjenama 1974. godine. Na temelju dokumenata iz fonda SIZ-a kulture općine Karlovac te izvještaja o događajima u kulturi iz Karlovačkog tjednika, ovaj rad analizira probleme, nedoumice, ali i uspjehe novoga modela kulture. Kulturne institucije doživljavaju rast u broju programa i posjetitelja, ali se ne uspijevaju riješiti starih prosvjetiteljskih i elitističkih obrazaca. S druge strane, radnici se slabo uključuju u promišljanje i provođenje kulturne politike, zadržavajući svoj doprinos na razini amaterskih kulturno-umjetničkih aktivnosti. Ovisnost o ekonomskim kretanjima na razini republike i federacije dodatno komplicira samoupravni preobražaj kulture, što s ekonomskom krizom 1980-ih te konačnim raspadom države i sustava znači i kraj samoupravljanja u kulturi i fokusa na radnike.

Ključne riječi: samoupravljanje, kultura, Karlovac, radnička kultura, SIZ

Uvod

Samoupravni preobražaj kulture najavljen ustavnim promjenama 1974., te dalje legislativno definiran Zakonom o udruženom radu 1976. i Zakonom o samoupravnim interesnim zajednicama (SIZ) kulture 1983., predstavljao je idući korak u demokratizaciji kulture nakon raznih pokušaja približavanja kulture radnicima u prvih trideset godina jugoslavenske socijalističke države.¹ Cilj više nije bio manifestiran u sintagmi „kultura radnicima“, već je bilo potrebno njegovati takve kulturne vrijednosti „koje

* Ovaj je rad nastao u sklopu projekta HRZZ IP-01-2018-5394 („Mikrostrukture jugoslavenskoga socijalizma: Hrvatska 1970-1990.“), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

1 Narodne novine SRH, 33/3, 1983.

radnička klasa i građani našeg društva neće samo konzimirati već i stvarati“.² Radnici više nisu trebali biti pasivni konzumenti kulture koju im priređuju i donose prosvijećeni, i često elitistički nastrojeni, kulturni radnici, već su oni sami trebali sudjelovati u kreiranju kulturne politike, izražavajući svoje kulturne potrebe i želje te u dijalogu s kulturnim radnicima i organizacijama sukreirati program za koji izdvajaju iz svojeg osobnog dohotka. Kao što u uvodu djela *Kultura i kulturna politika u samoupravnom socijalističkom društvu* iz 1975. Nikola S. Kostić ustanovljuje, zbog promjena koje su proizašle iz Ustava 1974,

„kultura više nije poseban sektor, pa prema tome nije stvar samo kulturnih radnika. Slobodna razmena rada u ovoj delatnosti sa ostalim sferama rada treba da dovede do toga da se kultura više ne smatra kao sfera potrošnje, već kao sastavni deo sveukupne društvene realnosti zainteresovanih aktera, koji na principu dogovaranja svih članova zajednice i u interesu opšteg razvoja društva i njegovih novih mogućnosti“.³

Odnosi slobodne razmjene rada postali su ključni za razumijevanje samoupravnog preobražaja kulture. Oni su trebali uskladiti kulturu, „još kao zasebnu društvenu djelatnost, s udruženim radom u cjelini“ te ubrzati „proces samoupravnog preobražaja kulture u cjelinu društvene reprodukcije“ kroz ukidanje „posrednika između kulture i udruženog rada, bilo da se taj posrednik pojavljuje bilo u vidu države, bilo u vidu slobodnog tržišta kulture“.⁴ Konkretnije, kulturni su radnici trebali udruživati rad i sredstva s radnicima u organizacijama udruženog rada (OUR) i građanima u mjesnim zajednicama (MZ) te zajednički putem samoupravnih sporazuma (SAS) planirati i donositi kratkoročne (jednogodišnje) i srednjoročne (petogodišnje) programe kulture na razini svojega OUR-a (neposredna slobodna razmjena rada) ili na razini općine (putem općinskih SIZ-ova kulture).⁵

U općini Karlovac, kao i u velikom dijelu općina na razini Socijalističke Republike Hrvatske (SRH), preobrazba lokalnog sustava financiranja kulture počela se provoditi s prvenstveno administrativnim rješenjima. Tako je 10. lipnja 1975. osnovan SIZ kulture općine Karlovac, kao mjesto za utvrđivanje i provođenje kulturne politike na području općine, s 45 delegata iz Vijeća delegata korisnika kulturnih dobara i vrijednosti i 11 delegata iz Vijeća delegata radnika koji obavljaju djelatnost kulture.⁶ Osnivanje SIZ-a kulture dočekano je optimistično u *Karlovačkom tjedniku* koji je nerijetko

2 Nikola S. Kostić, *Kultura i kulturna politika u samoupravnom socijalističkom društvu*, Beograd 1975, 26.

3 Isto, 20.

4 Ljupče Đokić, *Samoupravni preobražaj kulture. Zagreb: Sindikalna škola Hrvatske „Josip Cazi“*, Zagreb 1984, 22.

5 Za više o teoriji i praksi samoupravnog preobražaja kulture kroz slobodnu razmjenu rada vidi Anita Buhin, „Samoupravni preobražaj kulture kroz delegatsku prizmu: primjer Samoupravne interesne zajednice kulture općine Pula 1974. – 1990.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 53, 2, 2021, 467-487.

6 Hrvatski državni arhiv u Karlovcu (dalje: DAKA), SIZ u oblasti kulture općine Karlovac, HR-DAKA 199, kut. 78, Statut SIZK općine Karlovac (1984.)

kritizirao Zajednicu za financiranje kulturnih djelatnosti koja je prethodila SIZ-u, zbog hermetičnosti i kulturnog elitizma, pa tako Bratislav Lebarić nakon osnivačke skupštine SIZ-a za novine bilježi:

„Prije svega treba reći da formiranje zajednice, znači i novi pristup kulturnom životu u komuni. [...] Istinska demokratizacija kulture koja je zacrtana nakon tematske konferencije Općinske konferencije Saveza komunista o kulturnoj politici, uključuje pored rada profesionalnih ustanova u kulturi grada i svestrano oživljavanje amaterskog stvaralaštva radnika i radnih ljudi uopće. [...] No formiranjem interesne zajednice u kulturi, nisu doneseni nekakvi posebni recepti, da bi se odškrinula vrata onih kulturnih ustanova, koje su se dobrim dijelom zaboravile i uvukle u sebe. Sve te kulturne institucije, koje su tako radile, ili još rade, morat će iz temelja izmijeniti svoje odnose, jer predstoje šire akcije radnih ljudi, koji će početi itekako da biju bitku za nove odnose u kulturi, pogotovo zato što se iz njihova džepa i financiraju sve akcije.“⁷

Kao što je bilo i za očekivati, prve dvije godine protekle su u prilagođavanju na novi sustav kako stručnih suradnika SIZ-a i kulturnih radnika, tako i delegata iz Vijeća korisnika, pa se djelovanje SIZ-a kulture općine Karlovac i (ne)uspjesi samoupravnog preobražaja kulture na razini općine mogu sustavno pratiti tek od 1977. godine.

Na temelju dokumenata iz fonda SIZ-a kulture općine Karlovac koji je gotovo u cijelosti sačuvan u Državnom arhivu u Karlovcu, a koji uključuju zapisnike sjednica Skupštine SIZ-a kulture i Skupštine Predsjedništva SIZ-a kulture, godišnje i srednjoročne planove i programe kulturnih akcija i manifestacija SIZ-a kulture, financijska izvješća i rebalanse proračuna, pojedinačne planove i programe i izvještaje o radu pojedinih kulturnih institucija i organizacija, te izvještaje o događajima u kulturi iz *Karlovačkog tjednika*, ovaj će rad analizirati probleme, nedoumice, ali i uspjehe novog modela kulture, kako bi pokušao odgovoriti na pitanje u kojoj je mjeri samoupravni preobražaj kulture bio moguć u sustavu kulture koji je desetljećima djelovao prvenstveno na estetsko-prosvjetiteljskim principima. Glavno je pitanje koliko su se tradicionalne kulturne institucije, s jedne strane, htjele i mogle prilagoditi novom sustavu koji je od njih tražio veću prilagodbu željama publike i suradnju s njom, posebno s radnicima, pri kreiranju svojih programa. S druge strane, važno je pitanje koliko su sami radnici, ali i građani iz MZ-a, bili spremni aktivnije se uključiti u planiranje i realizaciju kulturne politike. Razumijevanje suodnosa ovih dvaju faktora ključno je za razumijevanje samoupravnog preobražaja kulture kao najradikalnijeg eksperimenta u općoj demokratizaciji (samo) upravljanja društvom.

7 B. L., Bez receptata“, *Karlovački tjednik*, 31, 1975, 14.

Razvoj samoupravne kulture u Karlovcu

Karlovac je nakon Drugog svjetskog rata doživio gospodarski, društveni i kulturni rast dotad neviđenih razmjera, uostalom kao i drugi gradovi i mjesta diljem socijalističke Jugoslavije. Promjene su tim bile vidljivije jer se Karlovac nalazio među najvećim općinama u SRH po broju stanovnika, te su zbog toga i ulaganja i razvoj bili veći. U području gospodarskih i društvenih djelatnosti do 1970. uloženo je 1,2 milijarde dinara, a rast uloženi sredstava se nastavlja sve do prvih naznaka ekonomske krize 1980-ih.⁸ Sukladno rastu industrije i drugih društvenih gospodarskih objekata, infrastrukturnim ulaganjima i izgradnji škola, zdravstvenih ustanova i slično, raste i kvaliteta života – grade se privatni i društveni stanovi, otvaraju se nova amaterska sportska društva, raste broj radijskih i televizijskih prijemnika, telefonskih pretplatnika i vlasnika automobila.⁹ Ono što svakako izdvaja karlovački razvoj, ulaganja su u kulturnu infrastrukturu. U uvodu zbornika radova posvećenih 400-godišnjici osnutka grada, Milan Pavić zaključuje:

„Rijetki su gradovi ove veličine u našoj zemlji koji su u relativno kratkom vremenu (u zadnjih pet godina) izgradili kapitalne objekte kulture kao što su nova Biblioteka, Galerija slika i početak gradnje Historijskog arhiva, objekte za rad državnih institucija kao što je zgrada pravosudnih sudova, sportske objekte kao što je novi stadion i cijela sportsko-rekreaciona zona itd.“¹⁰

Karlovačka je kultura tako u teoriji imala sasvim dobru poziciju da se tijekom 1980-ih pretvori u primjer uspješnog samoupravnog preobražaja kulture. Zorin dom je djelovao kao Narodno gradsko kazalište Karlovac (1945-1963), da bi nakon toga primat preuzeli dramski i ostali studiji koji su djelovali u njemu. S promjenama u organiziranju i financiranju kulture, 1976. osniva se Centar za kulturu Zorin dom čije su glavne djelatnosti bile organizacija kazališnih, glazbenih i izložbenih gostovanja, te razvijanje amaterske kulturne djelatnosti u dramskom, baletnom i muzičkom studiju, a kasnije i likovnom.¹¹ Važnost osnivanja Centra za kulturu vidljiva je iz brojnosti i raznolikosti programa. U drugoj godini postojanja Centra realizirano je čak 835 akcija i manifestacija. Najveći je broj otpadao na filmske projekcije u Kinu Turbina i na selu (421) te na predavanja na selu (117), dok se u samom Zorin domu tijekom 1978. održalo 56 gostujućih manifestacija (kazališnih predstava, koncerata i izložbi) te 113 predstava Dramskog i Baletnog studija.¹² Zbog ukidanja kino-programa i obrazovnih aktivnosti na selu, čini se da kasnijih godina ukupni broj manifestacija u organizaciji Centra za kulturu Zorin

8 Milan Pavić, „Karlovac danas“, u: *Karlovac 1579-1979*, ur. Đuro Zatezalo, Karlovac 1979, 10.

9 Isto, 12.

10 Isto, 11.

11 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o poslovanju za vrijeme od 1. 1. 1976. do 30. 6. 1976. Centra za kulturu Zorin dom.

12 HR-DAKA 199, kut. 82, Skraćena informacija o radu SIZ-u kulture općine Karlovac za 1978.

dom opada. Međutim, uvidom u detaljniju specifikaciju održanih programa, može se zaključiti upravo suprotno. Godine 1988. organizirana su 204 programa, od čega 111 u vlastitoj produkciji (predstave, koncerti, književno-glazbene večeri, izložbe). Možda još važnije, popunjenost gledališta na programima Zorin doma bila je gotovo stopostotna, a u domaćoj je produkciji sudjelovalo 797 djece, mladih i odraslih članova studija.¹³

Gradska knjižnica također prvo djeluje u Zorin domu (1948-1952), a zatim, do otvaranja nove zgrade, u prostoru Prve hrvatske štedionice (do 1976).¹⁴ Knjižnica uz rast korisnika i broja naslova knjiga i časopisa razvija i dodatnu društveno-kulturnu djelatnost. Od 1964. organiziraju se Tribine građana na kojima o društveno važnim temama raspravljaju građani, profesori, arhitekti, umjetnici i ostali kulturni i prosvjetni radnici, te predavanja Petkom u sedam „vezana uz određeno kulturno-umjetničko stvaralaštvo, književne večeri“ gdje su „kulturni radnici govorili o kulturnom životu i perspektivama u našem gradu“.¹⁵ S preseljenjem u novu zgradu otvara se prostor za rad po odjelima pa knjižnica dobiva Informativno-posudbeni odjel, Studijski odjel, Odjel za djecu i mladež i Diskoteku. Rast i razvoj gradske knjižnice te njezin doprinos razvoju karlovačke kulture može se i kvantitativno izmjeriti. U knjižnicu su u godini njezina preseljenja u vlastite prostore upisana 4722 člana koji su pročitali 104 862 knjige, a jedanaest godina kasnije (1987) knjižnica utrostručuje članstvo i broj posuđenih knjiga, te njezine usluge koristi 12 328 članova koji su posudili 366 717 knjiga.¹⁶

I mnoge su manje kulturne institucije i organizacije imale sličan rast, što u broju programa, što u broju posjetitelja. Od važnijih svakako valja istaknuti već spomenuti novoizgrađeni Historijski arhiv, Savez amaterskih kulturno-umjetničkih društava (SAKUD) kao najmasovniji oblik kulturne djelatnosti amatera koji je primjerice 1978. ostvario 116 programa za 58 950 posjetilaca, zatim Muzičku omladinu koja 1975. udvostručuje broj članova ili Gradsku limenu glazbu koja iste godine premašuje plan i održava više koncerata nego što je planirano.¹⁷

Za razliku od većine spomenutih primjera, Gradski muzej doživio je djelomično suprotnu putanju razvoja. Iako su ideološke promjene u kulturi bile vidljive već 1975. kada se broj posjetilaca više nego udvostručio i porastao na gotovo 15 000 godišnje, broj koji je bio relativno stabilan u godinama koje slijede, daljnji je rast popularnosti onemogućen 1981. kada zbog starosti i derutnosti zgrade Inspekcija rada Sekretarijata za inspeksijske poslove Zajednice općina Karlovac objekt označava opasnim po život

13 HR-DAKA 199, kut. 73, Izvještaj o poslovanju Zorin doma Centra za kulturu u 1988.

14 Frida Bišćan, *Gradska knjižnica „Ivan Goran Kovačić“, Karlovac : 1838.-2008. : prilozi za povjesnicu*, Karlovac 2008, 81-82.

15 Isto, 97-98.

16 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o radu Gradske biblioteke I. G. Kovačić za 1976; HR-DAKA 199, kut. 72, Izvještaj o radu Gradske biblioteke I. G. Kovačić za 1987.

17 HR-DAKA 199, kut. 82, Skraćena informacija o radu SIZ-u kulture općine Karlovac za 1978; HR-DAKA 199, kut. 81, Muzička omladina – Izvještaj o radu u 1975. godini; HR-DAKA 199, kut. 81, Gradska limena glazba – izvještaj o radu 1975.

zaposlenih i posjetilaca.¹⁸ Izložbene aktivnosti prebacuju se u Galeriju Vjekoslav Karas, Zbirku obitelji Ribar te galeriju Zimske likovne kolonije (ZILIK) gdje one unatoč nepovoljnim uvjetima i dalje privlače više od 10 000 posjetilaca godišnje.¹⁹ Međutim, zbog nedostatka financijskih sredstava, obnova i ponovno otvaranje muzeja sa stalnim postavom odgađa se do 1989. godine te u drugoj polovici 1980-ih što zbog uvjeta rada, a što zbog ekonomske krize koja sada već otvoreno prijeti kulturnim djelatnostima, jedan nevelik, ali značajan dio izložbi ostaje nerealiziran, što predstavlja svojevrsnu naznaku raspada sustava na vlasti.²⁰

Neuspjesi samoupravnog preobražaja kulture

Problemi koje je Gradski muzej tijekom 1980-ih naznačio bili su produktom specifičnog ekonomskog stanja u državi, međutim velik dio kulturnih organizacija, pogotovo onih manjih, suočavao se s problemima tijekom cijelog promatranog razdoblja. Velik dio nije bio uzrokovan isključivo kroničnim manjkom financijskih sredstava, već samim nerazumijevanjem samoupravnog preobražaja kulture, zaostalim društvenim odnosima koji nisu bili u skladu s novoproklamiranim promjenama te tradicionalnim doživljavanjem kulturne produkcije. Unatoč pokazanom entuzijazmu, problemi su se gomilali i već krajem 1970-ih počeli izlaziti na vidjelo.

Primjerice, problemi SAKUD-a bili su mnogobrojni. Kao jedna od prvih kulturnih institucija osnovanih nakon rata (1946) SAKUD je u svojim temeljima bio orijentiran prema kulturno-prosvjetnim aktivnostima, a s novim statutom iz 1976. definiran je kao „organizacija društava, grupa i udruženja koja se bave kulturnom, prosvjetnom i umjetničkom djelatnošću u amaterskim okvirima na području općine Karlovac“.²¹ Kao organizacija posvećena isključivo amaterskom kulturnom stvaralaštvu, jedan od njezinih „prirodnih“ problema bilo je nestabilno članstvo čiji je broj redovito varirao i bivao motiviran boljim ili lošijim voditeljem aktivnosti, bio to koreograf ili dirigent. Zbog loših materijalnih uvjeta, za plaću stručnog suradnika često se nije moglo naći sredstava, a društva su bila i dodatno materijalno podkapacitirana u obliku nedostatka kostima za nastupe i instrumenata, neadekvatnih prostorija za probe, pa čak i zbog nemogućnosti djelovanja u zimskim mjesecima jer nije bilo novca za grijanje. Izvještaj o radu za prvo polugodište 1976. tako donosi informaciju kako se

„SAKUD i dalje bori sa problemima koje laganim tempom rješava, i koji se ponavljaju od kada postoji. Folklorna društva ne mogu raditi bez vlastiti narodnih nošnji. Ono što

18 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o radu Gradskog muzeja za 1975; HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o radu Gradskog muzeja Karlovac za 1976; HR-DAKA 199, kut. 70, Izvještaj o realizaciji plana i programa rada radnih organizacija i organizacija u oblasti kulture za period od 1. 1. do 30. 6. 1981.

19 HR-DAKA 199, kut. 75, Sažeti izvještaj o radu u 1984. (Realizacija programa), ožujak 1985.

20 HR-DAKA 199, kut. 73, Izvještaj o radu Gradskog muzeja Karlovac za 1988.

21 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o radu SAKUD za 1974.

postoji vrlo je malo i dotrajalo. Obnova teče sporo zbog nedostatka sredstava. Gotovo za svaki nastup posuđuju se kompleti nošnji iz Zagreba za što se troši 2-3 tisuće. Godišnje to iznosi i preko 15.000 dinara. Pomanjkanje društvenih harmonika za Triglav, što se osjeća na kvaliteti. Društvene prostorije nedovoljno opremljene (stolice, stolovi, ormari). Nedostatak prostorija za Udruženje likovnih amatera Karlovac, Književni klub, Karlovački vokalni oktet, D. Budački, Krnjak, Lazine i Draganić. Sve navedeno smanjuje priliv novih članova jer već danas treba osiguravati bolje uslove za rad i skupove, prostorije koje će privlačiti nove članove a ne odbijati.²²

Zbog toga su se mnogobrojna kulturno-umjetnička društva (KUD-ovi) raspadala, iznova sastajala, osnivala nova, dok su neka zauvijek ostajala ugašena. Poseban je problem predstavljao kulturni rad na selu, gdje su mogućnosti za kulturni rad ionako bile smanjene zbog nepostojanja infrastrukture, slabih ulaganja u kulturnu animaciju stanovnika na selu, i loše komunikacije među organizatorima što je dovodilo i do situacija gdje bi se projekcija filma morala odgoditi zbog iznajmljivanja prostorije za svadbu.²³

Slične su probleme imale i ostale kulturne organizacije koje su se primarno bavile amaterizmom poput orkestra limene glazbe.²⁴ Međutim, slučaj karlovačke limene glazbe pokazuje i dodatni problem u vezi s promicanjem amaterizma među radnicima, pogotovo u kontekstu samoupravnog preobražaja kulture. Naime, jedna od obaveza limene glazbe, čiji su članovi redom bili amateri, bili su i nastupi na svečanostima, obilježavanju godišnjica i praznika u općini Karlovac, koji su se nerijetko odvijali radnim danima, i za koje izvođači nisu mogli dobiti naknadu, za razliku od komercijalnih nastupa. Pravilnik Gradske limene glazbe koji je donijela Skupština općine Karlovac predviđao je da orkestar obavezno nastupa između ostalog za „8. mart, budnica za 1. maj, Dan borca, Dan ustanka, Dan komune, Titova štafeta, izbori i referendumi, Dan Armije, Dan Republike, Djed Mraz“.²⁵ Stoga gotovo nevjerojatno zvuči da neke radne organizacije poput Elektre ili Korduna u danima nastupa svojim radnicima/kulturnim amaterima oduzimaju dnevnicu, stimulaciju i slično za taj dan što je odvrćalo radnike da sudjeluju u kulturnim aktivnostima kao izvođači. Kao što je u izvještaju o radu navedeno, „taj rukovodilac mora shvatiti da muzika koju mi obavljamo je društveno korisna radnja i da vrlo često reprezentira sam grad Karlovac“.²⁶ Shvaćanje glazbe, tj. kulture kao društveno korisne radnje, kao nešto što doprinosi cijeloj zajednici, a ne samo kulturnim radnicima i zainteresiranoj publici, pitanje je na koje su morali odgovoriti svi akteri.

22 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o radu za prvo polugodište 1976. SAKUD-a općine Karlovac.

23 HR-DAKA 199, kut. 81, Radničko sveučilište – Izvještaj o radu 1975.

24 Vidi npr. HR-DAKA 199, kut. 81, Polugodišnji izvještaj limene glazbe za 1976.

25 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj i program rada Gradske limene glazbe od 17. 11. 1975. do 7. 6. 1976. sa zahtjevom finansijskih sredstava za 1976. i nekim nastalim problemima.

26 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj i program rada Gradske limene glazbe od 17. 11. 1975. do 7. 6. 1976. sa zahtjevom finansijskih sredstava za 1976. i nekim nastalim problemima.

Nerazumijevanje uloge kulture u razvoju zajednice i promjena koje su se očekivale od svih radnika, kako onih u kulturi, tako i onih u materijalnoj proizvodnji, dovodilo je do čestih preispitivanja na terenu za koja su najčešće bili zaduženi sindikati i društveno-političke organizacije, a poseban je naglasak bio na članovima Saveza komunista koji su trebali osjećati dodatnu dužnost i raditi više od drugih na samoupravnom preobražaju kulture, dotad često zanemarivanom segmentu društva od strane političkih struktura zbog zaokupljenosti „pitanjima ekonomskog razvoja i drugim egzistencijalnim prioritetima, ali i ne baš samo zbog toga“.²⁷ Komunisti su stoga sada aktivnije trebali paziti na međuodnose u radnom kolektivu, voditi računa o tome da se demokratski procesi u organizaciji provode u skladu s promjenama koje su došle s novim pogledom na kulturu te usmjeravati razvoj vlastitih organizacija u kulturi prema samoupravljanju i zadovoljavanju potreba svih radnika i građana u općini. Tako već 1976. Drugarsko vijeće OO SKH Radničkog sveučilišta analizira ulogu i rad u Gradskom muzeju dvojice prominentnih članova SK, Petra Skutarija, direktora Muzeja, i Peršina (ime nepoznato), predsjednika radničke kontrole Muzeja, zbog problema s disciplinom i radom u radnoj zajednici. Naime, članovi radne zajednice zamjerali su Skutariju samovolju i guranje vlastitih interesa, a Skutari je članovima radne zajednice, a pogotovo Peršinu, zamjerao nedisciplinu i neodgovornost pri izvršavanju radnih zadataka. Uz sve uočene nepravilnosti, Drugarsko vijeće zaključuje kako je glavni problem „da jedina dva člana SK u kolektivu Gradskog muzeja, nemaju zajednički stav u radnoj problematici i u odnosu na druge članove radne zajednice, jer se zna, da je za članove SK idejna osnova zajednička i obavezna“.²⁸ Članovi SK trebali su usuglasiti stavove i zajednički ih zastupati u radu u Gradskome muzeju, „svaki prekršaj je trebao biti zajednički evidentiran i zajednički je trebalo poduzeti mjere zacrtane u pravima i obavezama radnika u udruženom radu“, „donošenje akata i pisanje izvještaja prvenstveno treba biti usaglašeno kod članova SK, do čega nije došlo ni u jednom bitnom slučaju“, te „članovi SK nisu zajednički analizirali i prezentirali radnoj zajednici, što je također izazvalo nesklad u odnosima i radu“.²⁹ Njihovo je ponašanje proglašeno nedrugarskim i nekomunističkim, te im je obojici izrečena opomena.

Problem nisu predstavljali samo pojedinci već i čitave organizacije koje su trebale ispunjavati svoju ideološku funkciju, ali su je zanemarivale, najčešće zbog komercijalnog interesa. Tako je problematičnim označen rad Kluba mladih koji, osim organizacije nekolicine kazališnih gostovanja i amaterskih izložbi te redovitih plesnih večeri vikendom, nije ispunjavao programske obaveze koje je pred Klub stavio njegov osnivač, OK SSOH. Glavna je zamjerka bila upućena Izvršnom odboru koji nije inicirao vlastite aktivnosti niti radio na pronalaženju kvalitetnih aktivnosti za život mladih u općini, a pri donošenju programa nije „koristio mogućnost da u njegovu kreiranju i donošenju sudjeluju organizacije SSO a posebno organizacije SSO u OUR-ima, školama i na

27 Ivan Jakopović, *Radnici, kultura, revolucija. Razgovori s radnicima*, Zagreb 1976, 40-41.

28 HR-DAKA 199, kut. 81, bez naslova.

29 HR-DAKA 199, kut. 81, bez naslova.

selu“, već je program bez konzultacija izravno dostavljen SIZ-u za kulturu.³⁰ Uz sve to, financijsko-materijalno poslovanje nije vođeno u skladu sa zakonskom procedurom, pa izvještaj donosi informaciju o nepostojanju evidencije prodanih ulaznica, dok su ti prihodi stajali danima na stolu tajnika umjesto u banci kako nalaže zakon, a i briga prema imovini nije bila na razini pa se primjerice događalo i da vrata terase Kluba ostaju otvorena dok je u dvorani kinoprojektor bio nezaštićen. Zaključuje se da manjkavosti ima previše i da je sazrela situacija za preuzimanje predviđenih aktivnosti od Kluba mladih u obliku njegova ukidanja i osnivanja Centra za društvenu djelatnost omladine (CDDO) Karlovac „kao institucije koja bi objedinjavala postojeću aktivnost Kluba sa radom na idejno-političkom obrazovanju mladih i nakladno-izdavačkoj djelatnosti“.³¹ Centar je osnovan već dva tjedna kasnije, te Klub mladih prestaje s radom. Iz godišnjeg izvještaja CDDO-a vidljivo je da se radu na ideološkom i odgojnom planu pristupilo ozbiljno te je u prvih šest mjeseci svojeg postojanja Centar formirao folklornu, dramsko-recitatorsku, muzičku, likovnu i informativno-nakladničku sekciju u suradnji s osnovnim organizacijama i aktivom SSOH, te organizirao Dane SKOJ-a i Marš Tragom Ivice Gojaka nakon kojega je upriličen i susret boraca i omladine. Sve to, ne zanemarujući pritom ni slušaonice gramofonskih ploča te plesne disko večeri.³²

Reorganizacije poslovanja u kulturi događale su se i kasnije, što zbog neispunjavanja svih ideoloških i zakonskih postulata donesenih s novim Ustavom 1974. i ZUR-om 1976., a djelomično i zbog ujedinjavanja, tj. okrupnjavanja organizacija sa sličnim ili bliskim aktivnostima zbog efikasnijeg upravljanja, kvalitetnijeg programa i uštede ionako ograničenih financijskih sredstava. Iako se već prilikom formiranja omladinske sekcije limene glazbe pri Muzičkoj školi 1978. otvorilo pitanje trebaju li Karlovcu dva orkestra, tj. zašto se „sredstva daju na dvije strane za jednu te istu glazbu“, tek 1986. dolazi do formiranja Gradskog duhačkog orkestra pri Muzičkoj školi, sačinjenog od postojećih članova limene glazbe, učenika Muzičke škole i radničke omladine, dok Gradska limena glazba prestaje postojati kao samostalna organizacija, te je njezino djelovanje uključeno u kulturne aktivnosti OOUR-a Zelenilo.³³

Čak ni SAKUD kao jedna od najdugovječnijih kulturnih organizacija nije bio pošteđen strukturnih promjena zbog lošeg funkcioniranja i nemogućnosti ispunjavanja svoje uloge u samoupravnom preobražaju kulture. Već spomenuti manjak financijskih sredstava za redovnu i kvalitetnu djelatnost nije bio jedini razlog što SAKUD nije mogao obavljati funkciju koja mu je namijenjena. Već 1977. javljaju se prve kritike na stručnu službu SAKUD-a koja nije ulagala dovoljno napora u animaciju amatera iz radnih organizacija, da bi godinu kasnije pri raspravi o polugodišnjim izvještajima o

30 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o stanju u Klubu mladih (OK SSOH Karlovac, 22. 6. 1976.).

31 Isto.

32 HR-DAKA, 199, kut. 81, Izvještaj Centra za društvene djelatnosti omladine (1976.)

33 HR-DAKA 199, kut. 70, Zapisnik 14. sjednice Skupštine SIZ-a kulture, održane 30. 3. 1978; HR-DAKA 199, kut. 82, Prijedlog financijskog plana SIZ-a kulture općine Karlovac za 1978; HR-DAKA 199, kut. 75, Zapisnik 7. sjednice Predsjedništva SIZ-a kulture općine Karlovac, 13. 4. 1987.

izvršenim programima i rezultatima SAKUD jasno bio prozvan za loše funkcioniranje i slabu vezu s KUD-ovima koje zastupa.³⁴ Stanje se unatoč kritici i dalje nije popravilo pa je na sjednici Skupštine 1980. ponovno konstatirano kako SAKUD „nije učinio ono što se od njega očekuje“, tj. stvorio bolje uvjete za rad amaterskih društava, nego se većinom bavi samim sobom, tj. vlastitom stručnom službom.³⁵ A da stvari ne funkcioniraju kako treba, u istoj raspravi priznao je i sam delegat SAKUD-a Dragutin Šlat potvrdivši da se najveći dio dobivenih sredstava troši na rad službe a ne za aktivnosti amatera, što je još gorim činilo priznanje kako „ima manji broj ljudi u SAKUD-u koji ne rade ništa“.³⁶ I dok se sve glasnije počelo govoriti o restrukturiranju ili ukidanju SAKUD-a, stanje u SAKUD-u bilo je sve gorim pa su s rebalansom proračuna za 1980. godinu dobili manje sredstava nego inače jer:

„SAKUD nije ponudio određen program financiranja prilikom raspodjele ovih sredstava, a o nekakvoj jednakomjernoj raspodjeli ne može biti ni govora, jer to bi značilo vraćanje na stare odnose, na raspodjelu koja podsjeća na uravnilovku i koja ne može biti opravdana. Smatramo da amaterizam nije u povoljnom položaju, da financiranje aktivnosti KUD-ova nije pravilno riješeno i da u cijelosti treba mijenjati politiku raspodjele sredstava unutar SAKUD-a. Ali isto tako smatramo da su sredstva koja su uložena u amaterizam u 1980. značajna, no potrebno je u Skupštini SAKUD-a utvrditi koliko stvarno od tih sredstava imaju koristi KUD-ovi, a koliko odlazi na radnu zajednicu SAKUD-a i obaveze koje nameće održavanja Hrvatskog doma. Smatramo da politika razvoja amaterizma ne zadovoljava i da umjesto osnivanja novih društava, imamo ustvari stagnaciju u razvoju amaterizma, odnosno smanjenje postojećih društava.“³⁷

Prijedlogom reorganizacije oblasti kulture u općini Karlovac iz 1981. SAKUD je ukinut, a stvorena je Zajednica kulturnih djelatnosti općine Karlovac „kao delegatskog tijela svih radnih ljudi i društvenih organizacija koje obavljaju poslove iz oblasti kulture, radi dogovaranja i sporazumijevanja u ostvarivanju programa od zajedničkog interesa“, koja je donekle uspjela riješiti probleme povezivanja i usklađivanja rada KUD-ova, kroz konzultacije i radne sastanke o gorućim pitanjima, donošenjem Kriterija za vrednovanje rada voditelja u KUD-ovima općine Karlovac i Načina financiranja KUD-ova s Prijedlogom nosilaca pojedinih kulturno-umjetničkih djelatnosti, zatim izradom Kalendara obilježavanja značajnih datuma s prijedlogom sudjelovanja članica Zajednice u kulturnim programima za svaku godinu te poboljšala suradnju s DPO-ima općine Karlovac.³⁸

34 HR-DAKA 199, kut. 70, Zapisnik 15. sjednice Skupštine SIZ-a kulture, održane 13. 10. 1978.

35 HR-DAKA 199, kut. 70, Zapisnik 7. sjednice Skupštine SIZ-a kulture, održane 30. 6. 1980.

36 Isto.

37 HR-DAKA 199, kut. 70, Zapisnik 9. sjednice Skupštine SIZ-a kulture općine Karlovac, održane 9. 2. 1981.

38 HR-DAKA 199, kut. 70, Prijedlog reorganizacije oblasti kulture općine Karlovac (kolovoz 1981); HR-DAKA 199, kut. 72, Izvještaj o radu Zajednice kulturnih djelatnosti općine Karlovac u 1987; HR-DAKA 199, kut. 73, Izvještaj o radu ZKD općine Karlovac u 1988.

Unatoč uloženom naporu za iznalaženje najboljeg modela za primjenu novog smjera kulturne politike na lokalnoj razini, restrukturiranju kulturnih organizacija i amaterskih društava, tradicionalne kulturne institucije, tj. OUR-i kulture ostali su glavni nositelji kulturnih programa u općini Karlovac. I dok su 1977. brojne manje organizacije u kulturi samostalno doprinosile godišnjem planu i programu kulturnog razvitka u općini, poput ranije spomenutih Kluba mladih i Gradske limene glazbe, pa onda i Muzičke omladine, Radničkog sveučilišta, Udruge likovnih amatera (ULAK), ZILIK-a, *Karlovačkog tjednika*, te Historijskog arhiva, od kojih su neki najvećim dijelom bili okrenuti amaterskom (radničkom ili omladinskom) stvaralaštvu te razvoju kulture na selu u najširem smislu (uključujući i edukativna predavanja o higijeni, zdravlju, poljoprivredi itd.), najveći dio sredstava SIZ-a kulture odlazio je trima glavnima kulturnim institucijama: Centru za kulturu Zorin dom, Gradskoj biblioteci Ivan Goran Kovačić te Gradskom muzeju. Ovakva je raspodjela sredstava, a onda posljedično i količina i kvaliteta programa te razvoj kulturnih organizacija, bila i dodatno institucionalizirana krajem 1970-ih kada se program ovih triju institucija zajedno sa SAKUD-om počeo smatrati „redovnom djelatnošću“ za koju je u godinama koje slijede izdvajano više od sedamdeset posto sredstava, dok su svi ostali programi kulturnih organizacija bili svedeni pod posebne programe, a koji su uključivali ZILIK, Turističko društvo, Klub mladih Bratstvo-jedinstvo, Muzičku omladinu, Zavod za restauraciju umjetnina, Historijski arhiv, Savez društva Naša djeca, Jazz club itd., ovisno o godini i predloženim aktivnostima i manifestacijama.³⁹ U trenutku ukidanja SAKUD-a, stavka financiranja KUD-ova odvaja se od redovne djelatnosti, te formira svoj vlastiti razred u financijskom planu pod nazivom Amaterski KUD-ovi, međutim većina sredstava ostaje redovnim djelatnostima.

S jedne strane takva je raspodjela sredstava mogla biti opravdana lošim materijalnim položajem zaposlenih radnika u OUR-ima kulture koji nikako nisu uspijevali doseći jednak osobni dohodak kao radnici u drugom sferama proizvodnje što je pogotovo postalo goruće pitanje kasnih 1980-ih s rastućom i nezaustavljivom ekonomskom krizom.⁴⁰ Dodatni argument pružali su primjeri „dupljanja“ programa koji su se događali iz godine u godinu unatoč uputama iz Predsjedništva Skupštine SIZ-a i raspravama na sjednicama Skupštine o objedinjavanju programa koji pokrivaju isto područje ili kulturne akcije poput ranije spomenutog gradskog orkestra, ili kinofikacije sela koju su istovremeno provodili Radničko sveučilište i Centar za kulturu Zorin dom. U uvodu Plana i programa rada radnih organizacija i organizacija u oblasti kulture općine Karlovac za 1978. jasno se ističe kako je unatoč rastućoj kvaliteti i raznovrsnosti programa „ponovo uočljiv neorganiziran pristup planiranju, često se ponavljaju iste vrste akcija, ima mnogo neusuglašenosti, a što je najbitnije, nije definiran zajednički pristup svih

39 HR-DAKA 199, kut. 81, Program rada SIZ-a kulture općine Karlovac za 1986; HR-DAKA 199, kut. 75, Program rada SIZ-a kulture općine Karlovac za 1987.

40 HR-DAKA 199, kut. 75, Izvještaj o radu SIZ-a kulture općine Karlovac za 1986. godinu; HR-DAKA 199, kut. 72, Izvještaj o radu SIZ-a kulture općine Karlovac za 1987.

davalaca usluga prema korisnicima“, što je iskorišteno kao argument za davanje više sredstava većim organizacijama poput Zorin doma, Gradske biblioteke i Gradskog muzeja.⁴¹

(Ne)uspjesi samoupravne interesne zajednice kulture

Jedan od uzroka navedenih problema zasigurno je bilo i još uvijek tradicionalno viđenje razvoja kulture koje nije uspjelo biti prevladano na putu prema potpunom samoupravljanju, unatoč svim mjerama poput samoupravnih sporazuma, poticanja neposredne razmjene rada i razvoja delegatskog sustava. Nije to bio samo slučaj općine Karlovac. Sindikalist Ljupče Đokić u priručniku za sindikalnu školu o ulozi sindikata u samoupravnom preobražaju kulture iz 1984. zaključuje da gotovo deset godina kasnije još uvijek prevladavaju stari budžetsko-fondovski odnosi, tj. ostaci izravnog financiranja kulture iz općinskoga/državnog budžeta ili fonda specijalno namijenjenog kulturi, umjesto da početna točka budu zajedničke potrebe radnih ljudi i građana određene sredine koji za njih izdvajaju sredstva iz svojih osobnih dohodaka. I dok se još moglo shvatiti da nije bilo uvjeta za određivanje stupnja „podmirivanja zajedničkih potreba u kulturi (seoska sredina, gradska sredina, nerazvijena, srednje razvijena i kulturna sredina...)“, greška je ipak bila u tome što su za zajedničke potrebe jednostavno „proglasili postojeće OUR-e kulture (kulturne institucije)“.⁴² Na taj je način već u samim temeljima praktičnog provođenja samoupravnog preobražaja kulture učvršćen primat tradicionalnih kulturnih institucija koje su se samo načelno prilagodile novim zahtjevima vremena.

Slično zaključuje i publicist Željko Grbac 1987. koji žali za propuštenom prilikom da SIZ-ovi kulture zaista postanu forumi za razmjenu pa čak i sukobe mišljenja:

„Mi smo, međutim SIZ-ove pretvorili u forum u kojem provjeravamo kvorum, malo raspravljamo i glasamo, radimo sve po stranačkom modelu, zamorno, s mnogo dugih pisanih materijala. Onaj o kojemu se radi najčešće nije prisutan, u pravilu umjetnik nije pozvan da on sam obrazlaže što namjerava, da izazove pažnju i interes. U njegovo ime nosilac prijedloga je izvršni odbor. Izostaje i sukob mišljenja, vrednovanja. [...] I proteklo je još jedno monotono zasjedanje skupštine. Ne bi li bar SIZ-ovi kulture mogli pokušati unositi u svoj način rada neke nove elemente kulture samoupravljanja?“⁴³

Upravo je automatizam i potvrđivanje zaključaka koje je pripremio Izvršni odbor, tj. Predsjedništvo od 1979., glavna značajka djelovanja SIZ-a kulture općine Karlovac. O materijalima se najčešće raspravljalo kada su u pitanju bili tromjesečni, polugodišnji ili

41 HR-DAKA 199, kut. 82, Plan i program rada radnih organizacija i organizacija u oblasti kulture općine Karlovac za 1978.

42 Đokić, *Samoupravni preobražaj kulture*, 29-30.

43 Željko Grbac, *Kultura na društvenoj pozornici*, Zagreb 1987, 36-37.

godišnji izvještaji o radu ili godišnji planovi i programi rada koje su pripremale same organizacije u kulturi te kada je trebalo napraviti financijski izvještaj za proteklu ili financijski plan za nadolazeću godinu za rad SIZ-a kulture, što je uključivalo i sve češće rebalans proračuna. Međutim, čak su se i te „rasprave“ zapravo svodile na referiranje na dostavljeni materijal koje je u uvodu točke dnevnog reda obrazlagao tajnik Skupštine te jednoglasno prihvaćanje odluka. Javljanje delegata za riječ bilo je neredovito. Delegati iz Vijeća delegata radnika koji obavljaju djelatnost kulture javljali su se kada bi njihove organizacije ostale zakinute za budžet i kada je trebalo propitivati zašto je netko dobio više novca za programe od njih ili napomenuti da dodijeljeni iznos neće biti dostatan za ostvarivanje planiranog programa. Ali, čak ni u tim situacijama nije dolazilo do većih rasprava, već bi odgovor tajnika ili predsjednika SIZ-a bio da jednostavno sredstava nema, te bi se nakon jednoglasnog prihvaćanja pripremljene odluke prelazilo na sljedeću točku.

S druge strane, situacija s delegatima iz Vijeća delegata korisnika kulturnih dobara i vrijednosti bila je još gora, iako su početni impulsi davali nadu. Već godinu nakon osnivanja SIZ-a kulture, u suradnji s Radio-klubom Rade Končar iz Zagreba, održano je savjetovanje o programu kulturnih aktivnosti za 1977. s trideset radnih organizacija i mjesnih zajednica.⁴⁴ Radnici i građani, po prvi put uključeni u raspravu o razvoju kulture u njihovoj općini i zadovoljavanju njihovih vlastitih kulturnih potreba, iznijeli su višestruke konstruktivne prijedloge te izrazili svoje želje i potrebe. Poseban je naglasak bio na oživljavanju kulture na selu i udaljenijim dijelovima općine, dok su radnici u tvornicama većinom željeli osnivanje KUD-a u njihovom OUR-u, dovoženje knjiga iz knjižnice izravno na radno mjesto te održavanje izložbi u tvorničkom krugu. Dodatni entuzijazam za novim smjerom kulturne politike budili su i iskazi inicijativa koji su kulturu stavljali izvan čisto umjetničke sfere, doživljavajući je kao sveukupni način života, humanizaciju radnog procesa i međusobnih odnosa, tj. onako kako je i sam Marx to predvidio. Tako zaposlenici Zagrebačke mljekare OOUR Karlovac naglašavaju da bi posebnu pažnju „trebalo pokloniti kulturi stanovanja u većim zgradama“, dok su iz škole za medicinske sestre poručili da „kulturna akcija treba obuhvatiti brigu za nemoćne i unapređenje ljudskih odnosa“.⁴⁵

Odaziv na radijsku javnu raspravu 1976. odavao je dojam da su radnici i građani zainteresirani i spremni ući i u lokalnu „političku“ arenu, tj. zastupati svoje interese i interese svoje zajednice kao delegati u SIZ-u kulture. Međutim, već se na izglasavanju SAS-a o programu kulturnog razvoja za 1978. nije pojavio nijedan prijedlog, dopuna ili izmjena prijedloga programa unatoč organiziranim javnim raspravama u radnim organizacijama i mjesnim zajednicama. Stručna služba SIZ-a nije odustajala te je novi, konkretniji prijedlog SAS-a ponovno poslala na raspravu radnicima i građanima, ali opet bez ikakvog uspjeha.⁴⁶ Pojedini novinari *Karlovačkog tjednika*, poput Momira Lazića,

44 Bratislav Lebarić, „Šarenilo zahtjeva“, *Karlovački tjednik*, 50, 1976, 12.

45 Isto.

46 Ž. P., „Program bez primjedbi“, *Karlovački tjednik*, 52, 1977, 18.

krivca su vidjeli u „posrednicima“, tj. kulturnim animatorima u radnim organizacijama, iako ni u jednoj radnoj organizaciji u Karlovcu takvo radno mjesto nije postojalo, pa se vjerojatno ipak radilo o manjku kulturnih animatora, nezainteresiranosti radnog kolektiva, ili lošem informiranju delegatske baze od strane delegata.⁴⁷

Jedini svijetli primjer bila je radna organizacija GP Viadukt koja 1981. jedina dostavlja karlovačkom SIZ-u plan kulturnih potreba svojih radnika koje bi kulturne organizacije općine Karlovac trebale zadovoljiti i koje bi se trebale financirati iz sredstava SIZ-a.⁴⁸ Radilo se o zadovoljavanju potreba dvjestotinjak radnika koji su za vrijeme radova na gradnji cesta bili smješteni u naselju Mahično te su stoga bili izmješteni iz svojih domova i društveno-kulturnog okruženja. Predloženi program za 1981. sadržavao je osnivanje amaterskih kulturno-umjetničkih grupa, projekcije filmova, književne večeri, posjete kazališnim predstavama, glazbeno-poetskim recitalima, likovnim izložbama te folklornim priredbama. Međutim, sadržavao je i sportsku rekreaciju i izlete s vodičem, kako u prirodu tako i u upoznavanje „grada pored kojeg živiš i radiš“. Konačno, program je imao i edukativnu notu, uključujući u kulturu i elemente iz ukupnosti čovjekovog identiteta i života, pa su tako planirana predavanja o osobnoj čistoći i čistoći okoliša, načinu odijevanja i prehrane, borbi protiv alkoholizma i zaraznih bolesti, kulturi stanovanja i međuljudskim odnosima te o rješavanju socijalnih, etičkih i materijalnih pitanja. Uz sve to, planirano je bilo i raditi na razvijanju osobnog estetskog mjerila, tj. naučiti radnike mahom seoskog porijekla kako doživljavati i vrednovati svakodnevno okruženje, spomenike kulture, arhitekturu koja ih okružuje, a zatim i način gledanja likovnih, kazališnih, glazbenih i filmskih ostvarenja.⁴⁹ Primjer GP Viadukt pokazao je da je uz dobro planiranje, konzultacije sa sindikatima i kulturnim radnicima bilo moguće isplanirati cjelokupni program zadovoljenja svih kulturnih potreba radnika, koje nisu uključivale samo one umjetničke i estetske, već i društvene i osobno-razvojne elemente.

Unatoč entuzijastičnom početku i ponekim primjerima dobre prakse, u godinama koje slijede planovi i programi kulturnog razvoja općine izglasavani su jednoglasno, bez puno rasprave. Iako u arhivskoj građi nedostaju zapisnici sjednica Skupštine od 1983. do 1985., može se sa sigurnošću zaključiti da je aktivnost delegata iz OUR-a materijalne proizvodnje i mjesnih zajednica, koji su bili u većini, bila praktički nepostojeća, pa se prvo zabilježeno javljanje delegata iz OUR-a materijalne proizvodnje pojavljuje tek 1987. godine. Čak i tada je u pitanju bilo reguliranje viška prihoda iz stopa izdvajanja iz osobnog dohotka, tj. vezano uz rebalans proračuna, a ne pitanje vezano uz programiranje kulture i zadovoljavanje kulturnih potreba radnika Jugoturbine, čiji se delegat javio za riječ.⁵⁰ Na pitanje konkretnijih razloga neaktivnosti delegata na razini općine

47 Momir Lazić, „Radnik neposredni stvaralac?“, *Karlovački tjednik*, 25, 1977, 12.

48 Momir Lazić, „Obostrani prigovori nisu rješenje“, *Karlovački tjednik*, 15, 1981, 12.

49 HR-DAKA 199, kut. 70, Prijedlog razvoja kulturnih djelatnosti u 1981.

50 HR-DAKA 199, kut. 71, Zapisnik 5. sjednice Skupštine SIZ-a kulture općine Karlovac, održane 24. 2. 1987.

nije lako odgovoriti, a nedostaju i detaljnija istraživanja o motivima kandidiranja za takvu poziciju, kvantitativne analize aktivnosti delegata u više općina te u drugim SIZ-ovima.⁵¹

Uspjesi samoupravnog preobražaja kulture

Dok je radnike možda bilo teže motivirati na aktivnije sudjelovanje u stvaranju i provođenju kulturne politike, dvije društvene skupine u općini Karlovac pokazale su se kao iznimno pogodne za suradnju i primjer drugima kako bi uspješna kulturna praksa mogla izgledati. Radilo se o suradnji sa školskom djecom i ročnicima Jugoslavenske narodne armije (JNA). Prijemčivost za suradnju od strane JNA bila je velikim dijelom logična. Kao jedna od temeljnih sastavnica jugoslavenskog socijalističkog sustava i čuvarica društvenog poretka, slično kao i SK, JNA je trebala primjerom pokazivati i predvoditi promjene u društvu koje su proizlazile iz novih smjerova politike. Uz to, s praktične strane, radilo se i o kvalitetnijem popunjavanju vremena mladića koji su u Karlovcu proveli mjesec služeći vojni rok, te je suradnja s kulturnim institucijama na taj način sadržavala i odgojno-obrazovne i kulturne elemente. Primjerice, u vojarnama se organiziraju nastupi KUD-ova i književne večeri, organiziraju se grupni posjeti muzeju i izložbama, te predavanja o povijesti Karlovca i drugo, kako bi se za svojega boravka u Karlovcu što više zblížili sa životom i kulturom grada u kojemu se nalaze.⁵² Nadalje, JNA sudjeluje i u proizvodnji kulturnog sadržaja, bilo to kroz promoviranje rada talentiranih pojedinaca, bilo kroz nastupe zbora JNA, bilo kroz suradnju na izradi programa s karlovačkom omladinom.⁵³

A upravo su mladi Karlovca, pogotovo oni u školskom sustavu, bili druga najzahvalnija publika i suradnička grupa za organizatore kulturnih aktivnosti. Mnogi su se oblici kulture ostvarivali kroz izvanškolske aktivnosti djece i mladih, poput sudjelovanja u školskim folklornim skupinama i glazbenim školama ili aktivnostima u dramskom i baletnom studiju.⁵⁴ Uz to, slično kao i vojnici JNA, djeca grupno obilaze izložbe, sudjeluju u aktivnostima u Gradskom muzeju i Gradskoj biblioteci organiziranima baš za njih, sve kako bi najmlađi i u slobodno vrijeme imali priliku kvalitetno se družiti, zabavljati i dodatno obrazovati.⁵⁵ Posebno se isticala Gradska biblioteka I. G. Kovačić gdje su djeca i mladi ionako činili velik dio korisnika. Za djecu predškolskih ustanova

51 Vidi Buhin, „Samoupravni preobražaj kulture kroz delegatsku prizmu“, 467-487.

52 HR-DAKA 199, kut. 82, Skraćena informacija o radu SIZ-u kulture općine Karlovac za 1978; HR-DAKA 199, kut. 71, Izvještaj o radu Skupštine SIZ-a kulture i njenih organa u 1981; HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o radu Gradskog muzeja Karlovac za 1976.

53 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o realizaciji plana i programa rada SAKUD-a općine Karlovac u 1976; HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o radu Kluba mladih Karlovac za 1975. godinu.

54 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o radu za prvo polugodište 1976. SAKUD-a općine Karlovac.

55 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o radu Gradskog muzeja za 1975.

organizirano je pričanje priča i slušanje priča s ploča, a za djecu školskog uzrasta organizirani su književni susreti, izložbe i druge pedagoško-animatorske akcije.⁵⁶

Međutim, uz organizirane dolaske na manifestacije, popuste na karte, stručna vodstva po izložbama i specijalne programe za određene društvene skupine, postojali su i dodatni naponi da kultura izađe iz tradicionalnih okvira zgrada u kojima su se institucije nalazile. Mobilna kultura 1970-ih postala je popularan vid zadovoljavanja kulturnih potreba u slučajevima gdje su tradicionalni izvori kulture bili fizički udaljeni i otežano dostupni ili jednostavno u općini Karlovac nepostojeći. Pa tako prvo Kulturni centar Radničkog sveučilišta, a zatim Centar za kulturu Zorin dom organiziraju „autobuse kulture“, tj. organizirani prijevoz na kulturna događanja u obližnji Zagreb koji je kao glavni grad republike ipak nudio raznolikiji i kvalitetniji program od onoga koji se mogao vidjeti u Karlovcu. *Karlovački tjednik* 1980. donosi:

„Upravo posljednja dva mjeseca od kada je u Zagrebu počela kazališna i muzička sezona autobusi kulture koje organizira Centar za kulturu postali su prava i jedinstvena prilika da radni čovjek karlovačke općine, i ne samo nje, uz popularnu cijenu vidi Gubec-bega, Ženske razgovore, Žizelu i druge kazališne i muzičke predstave. [...] Ovaj put s pravom se pokazalo da su autobusi kulture s obzirom na objektivne nemogućnosti gostovanja pojedinih muzičkih i kazališnih ansambala jedina prilika da se takve vrijedne kazališne predstave vide. I kad je riječ o cijeni prijevoza do Zagreba i cijeni karata, bez dvojbe se može reći da su veoma popularne.“⁵⁷

Veliku su ulogu u organizaciji autobusa kulture imali i sindikati koji su snosili polovicu troškova karata te organizirali radnike koji su htjeli ići na predstave u Zagreb. Po izvještajima samih radnika, zanimanje za ovakav oblik kulture bilo je veliko, te su priželjkivali još brojnije autobuse kulture kako bi što više radnika moglo gledati mjuzikle, opere i druge oblike kulture koje je zbog troškova i kompleksnosti izvođenja u Karlovcu bilo nemoguće organizirati.⁵⁸

Drugi oblik „kulture na kotačima“ bio je još masovniji i nije zahtijevao odlazak u Zagreb, ni borbu za kartu, dapače, kultura je dolazila izravno radnicima, na njihova radna mjesta u radno vrijeme. Primjer je to možda najvećeg uspjeha samoupravnog preobražaja kulture, onoga gdje su se u obzir uzele potrebe radnika i gdje je na njihov zahtjev Gradska biblioteka širila čitanost i popularizirala knjigu. Pojava mobilnih knjižnica, tzv. bibliobusa, postaje raširena diljem Jugoslavije. Već je 1964. Gradska biblioteka I. G. Kovačić kupila kombi koji je na dvotjednoj razini obilazio dvadesetak stajališta, većinom škola.⁵⁹ S promjenama u pristupu kulturi nakon sredine 1970-ih i jačim okretanjem radnicima, knjižnica kupuje autobus te ga oprema za posudbu knjiga, te se stanice bibliobusa počinju prilagođavati radnim kolektivima i njihovom radnom

56 HR-DAKA 199, kut. 81, Izvještaj o radu Gradske biblioteke I. G. Kovačić za 1976.

57 M. Lazić, „Afirmacija autobusa kulture“, *Karlovački tjednik*, 2, 1980, 24.

58 „Krenuo ‘autobus kulture‘“, *Karlovački tjednik*, 48, 1974, 24.

59 Bišćan, *Gradska knjižnica „Ivan Goran Kovačić“*, 163.

vremenu. Novo vozilo omogućilo je prijenos većeg broja knjiga, obilazak više stajališta te uključivanje većeg broja korisnika.⁶⁰ Bibliobus je tijekom 1980-ih redovno obilazio 14 radnih organizacija i 22 mjesne zajednice i škole, a razmišljalo se i o uvođenju popodnevne smjene kako radnici koji su radili popodne ne bi bili zakinuti.⁶¹ Prijedlog zbog nedostatka sredstava nije ostvaren. Ranije spomenuti novinar *Karlovačkog tjednika* Momir Lazić, koji se specijalizirao za praćenje kulturne politike te bio žestoki kritičar lošeg prihvaćanja samoupravnih promjena u kulturi, navodi Gradsku biblioteku kao „pravi primjer kako se surađuje s udruženim radom. Nema nijedne radne organizacije na području karlovačke općine a da bibliobus ove ustanove nije došao i radnicima ponudio širok izbor stručne i zabavne literature“.⁶²

Drugi slučajevi neposredne razmjene rada, tj. između jedne kulturne institucije i jednog OUR-a ili MZ-a, bili su rijetki i sporadični. Bio je toga svjestan i tajnik SIZ-a kulture Stevo Kalanj koji u intervjuu za *Karlovački tjednik* navodi kako se takvi oblici „najčešće provode na principu dogovaranja od slučaja do slučaja, bez samoupravnog sporazumijevanja i dugoročnijeg dogovaranja“.⁶³ To se većinom odnosilo na proslave povodom dana radnih organizacija, svečane akademije, tiskanje knjiga, otkup slika i slično, što nije moglo zadovoljiti osnovnu postavku samoupravljanja u kulturi koja je za cilj imala potpuni preobražaj kulture, a ne jednokratne akcije.

Kasnih 1980-ih jedan je impuls za neposrednu razmjenu rada pokazala Jugoturbina koja je 1987. potpisala petogodišnji ugovor o suradnji s Centrom za kulturu Zorin dom. Kako bi zadovoljili kulturne potrebe svojih radnika, isključivo za zaposlenike Jugoturbine Zorin dom je godišnje trebao realizirati tri kazališne predstave, izložbu likovnih radova Likovne sekcije Jugoturbine, jedan koncert, svečani program povodom Dana Jugoturbine i novogodišnji program za djecu radnika.⁶⁴ Ova suradnja jedini je primjer neposredne razmjene rada između jedne kulturne institucije i jedne radne organizacije u općini Karlovac tijekom promatranog razdoblja. Drugi su OUR-i i MZ-i možda mogli biti potaknuti primjerom Jugoturbine, međutim kasnije 1980-ih ekonomska kriza uzima zamaha, a slijedi i politička kriza koja ubrzo rezultira raspadom države i raspadom samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji.

60 Nataša Vojnović – Nikola Solomun, „Pokretna knjižnica i bibliobusna služba Gradske knjižnice Ivan Goran Kovačić Karlovac“, u: *Pokretne knjižnice u Hrvatskoj: zbornik radova / 10. okrugli stol o pokretnim knjižnicama i 4. festival hrvatskih bibliobusa „Od kočije do suvremenog bibliobusa“*, Karlovac 15. travnja 2011, ur. Ljiljana Vugrinec – Ljiljana Črnjar – Frida Biščan, Zagreb – Karlovac 2012, 59.

61 HR-DAKA 199, kut. 75, Sažeti izvještaj o radu u 1984. (Realizacija programa), ožujak 1985.

62 Momir Lazić, „Mršava kulturna godina“, *Karlovački tjednik*, 2, 1980, 24.

63 Mladen Muić, „I dalje selektivno“, *Karlovački tjednik*, 51-52, 1984, 23.

64 HR-DAKA 199, kut. 72, Izvještaj o poslovanju Zorin doma Centra za kulturu u 1987; HR-DAKA 199, kut. 73, Izvještaj o poslovanju Zorin doma Centra za kulturu u 1988.

Naznake kraja samoupravnog preobražaja u kulturi

Radikalne promjene koje su slijedile u kulturi i kulturnoj politici u općini Karlovac najavljuju tri pojave iz 1989-1990. godine. Za početak, okretanje tržištu koje SIZ u Izvještaju o radu za 1989. predlaže kulturnim institucijama uslijed sve gore financijske situacije u kulturi i nemogućnosti zadovoljavanja financijskih potreba iz osobnih dohodaka radnika. Prva je to naznaka odustajanja od neposredne razmjene rada koja je dotad redovito sugerirana kulturnim institucijama kako bi ostvarile višak prihoda. Tržište se tu pojavljuje kao jedina mogućnost povećanja vlastitih prihoda te se na taj način implicitno nalaže institucijama da se otada nadalje svaka mora početi prvenstveno brinuti za sebe.⁶⁵

Nadovezano na lošu financijsku situaciju i još gori položaj radnika u kulturi koji u proučavanom razdoblju nikako da izjednače svoj dohodak s osobnim dohotkom radnika u ostalim sferama proizvodnje, javljaju se prve pobune radnika. Radnici Gradske biblioteke 15. 2. 1990. održali su prosvjedni zbor s najavom štrajka na kojemu zahtijevaju povećanje plaća i povećanje stopa izdvajanja za kulturu, kao posljednji trzaj samoupravljanja u kulturi.⁶⁶

Posljednji, simbolički element povratak je nacionalnog pitanja u kulturu. Godine 1990. ponovno formirana Matica hrvatska na skupštini SIZ-a traži sufinanciranje izdavačke djelatnosti, a s istim se zahtjevom priključuje i Srpsko kulturno društvo Sava Mrkalj.⁶⁷ Iz naznaka pomicanja fokusa s radničke na nacionalnu kulturu u izvješćima SIZ-a i novinskim naslovima u kulturnoj sekciji *Karlovačkog tjednika* može se iščitati nagovještaj rastućeg nacionalizma i podijeljenosti općine u kojoj je prema popisu iz 1981. živjelo 61 % Hrvata i 23 % Srba.⁶⁸

U burnim događajima koji slijede, pogotovo na karlovačkom području, kultura logično gubi prioritet u raspravama i planiranju. S tranzicijom u kapitalizam nestaju OUR-i i društvena i ideološka potreba za kulturnim razvojem radnika. SIZ-ovi prestaju postojati, te samoupravni preobražaj kulture u teoriji i praksi nestaje iz života stanovništva.

65 HR-DAKA 199, kut. 76, Izvještaj o radu SIZ-a kulture općine Karlovac za 1989.

66 HR-DAKA 199, kut. 77, Prijepis.

67 HR-DAKA 199, kut. 73, Zapisnik 20. sjednice Skupštine SIZ-a kulture općine Karlovac, održane 8. 10. 1990.

68 Goran Gerovac, „Almanah ilirski Matice Hrvatske“, *Karlovački tjednik*, 25, 1990, 12; Goran Gerovac, „Matica’ opet okuplja“, *Karlovački tjednik*, 30, 1990, 12; G. Gerovac, „Umjetnost (ponovno) kraj oltara“, *Karlovački tjednik*, 45, 1990, 13; Dragana Gabeljšek i dr., *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije. Knjiga I. Podaci po naseljima i opštinama*, Beograd 1991.

Zaključak

Može li se na temelju ovako kratkog razdoblja od samo sedamnaest godina (1974-1990) dati konačni sud o samoupravnom preobražaju kulture? Naravno da ne, ali je analiza razvoja kulture u sklopu SIZ-a kulture općine Karlovac dala indicije po kojima se neki zaključci ipak mogu izvesti.

Čini se da radnici nisu bili zainteresirani za aktivnije uključivanje u kreiranje kulturne politike, ali su bili spremni prihvatiti nove oblike kulture koja je njih činila aktivnijim građanima. Tj. samoupravni preobražaj kulture nije bio uspješan u onim segmentima gdje su radnici izvan svojeg radnog vremena ili opisa posla trebali biti aktivni sudionici zajednice – u delegatskom sustavu, kao i na radnom mjestu izvan svojih uobičajenih radnih zadataka – na radnim zborovima i pri proučavanju dostavljenih materijala i prijedloga planova i planiranju svojih želja i potreba. Dosadašnja istraživanja ove teme pokazuju da je radnike tek trebalo pretvoriti u aktivne samoupravljače što nije bio nimalo lagan posao. Zahtijevalo je to aktivnije uključivanje sindikata, ali i interes samih radnika. Kao što su sindikati često isticali, bilo je potrebno obrazovati se i raditi na širenju svojih interesa kako bi se samoupravljanje u svojoj teorijskoj i praktičnoj punini moglo ostvariti. Međutim, velik dio radnika slobodno je vrijeme htio koristiti za neke druge aktivnosti. Jedna od njih jesu bile i kulturno-umjetničke amaterske aktivnosti, ali su one češće ovisile o postojećim kulturnim institucijama nego inicijativi samih radnika. Moglo bi se zaključiti da su radnici koji su bili zainteresirani za neku vrstu umjetničkog ili kulturnog samoostvarenja tu potrebu zadovoljavali u svoje slobodno vrijeme, pa nisu imali dodatni impuls za poticanje svojih kolega na kulturno-umjetničko stvaranje na radnom mjestu.

Međutim, s druge se strane primjećuje visoka posjećenost programa i konzumacija kulturnih proizvoda. Dvorana Zorin doma te kasnije i Doma JNA bila je puna, radilo se o nastupu KUD-ova ili gostujućem kazalištu. Izložbe postavljene u muzeju i galeriji bile su zadovoljavajuće posjećene, gradska knjižnica brojila je sve veći i veći broj korisnika te izuzetan interes za dodatne kulturne programe. Posebno su popularni bili mobilni oblici kulture, autobusi kulture i bibliobus, koji su omogućavali Karlovčanima da konzumiraju kulturu koja im nije bila dostupna, bilo odlaskom na mjesta kulture (u Zagreb) ili dolaskom kulture na njihova radna mjesta (bibliobus).

Zbog toga se velik interes za kulturna zbivanja i neuspjeh samoupravnog preobražaja kulture čine pomalo kontradiktornim. Neiskorišteni potencijal daljnjeg uključivanja radnika u kreiranje i provođenje kulturne politike bio je često temom rasprave među sindikalnim djelatnicima, novinarima i kulturnim teoretičarima. Jedan dio krivice sigurno je ležao u nespremnosti kulturnih radnika na kompromis s ostalim radnicima i građanima, koje su ponekad gledali svisoka i smatrali ih nedovoljno obrazovanima za razumijevanje viših i apstraktnijih formi kulture. S druge strane, radnici iz OUR-a materijalne proizvodnje i građani nisu bili spremni ili dovoljno motivirani izboriti se za ravnopravan položaj u SIZ-u kulture.

Čini se da je samoupravni preobražaj kulture, barem u karlovačkom slučaju, bio najvećim dijelom neuspješan, uz pokoji slučaj dobre prakse koji se javljao na inicijativu pojedine kulturne institucije ili OUR-a. Ipak, bilo bi zanimljivo, a svakako i potrebno, napraviti dublju analizu funkcioniranja kulturne politike na još manjoj studiji slučaja, na primjeru jednog OUR-a poput Jugoturbine ili jedne od mjesnih zajednica, te bi na temelju tih zapisa, a možda i osobnih sjećanja, bilo moguće shvatiti motive i razloge za (ne)uključivanje u politički i društveni aktivizam, koji je predstavljao srž samoupravnog preobražaja kulture.

SUMMARY

Successes and failures of self-managerial transformations of culture in Karlovac municipality (1974-1990)

Self-managerial transformation of culture announced with constitutional changes of 1974 and legislatively defined with the Associated Labour Act of 1976 and Self-Management Communities of Interest of Culture Act of 1983, represented the next step in the democratization of culture in socialist Yugoslavia after various strives of bringing culture to workers in the first thirty years of the regime. More precisely, in theory, and practice, cultural workers were supposed to associate labour and means with workers in Organizations of Associated Labour (*organizacije udruženog rada, OUR*) and citizens in local communities (*mjesne zajednice, MZ*), and through self-managerial agreements (*samoupravni sporazum/SAS*) mutually plan and execute short-term (yearly) and long-term (five-year) programmes of culture at the OUR level (indirect relations of exchange of free labour) or municipal level (through municipal Self-Management Community of Interest of Culture, *Samoupravna interesna zajednica/SIZ*). In the municipality of Karlovac SIZ of culture was established on 10th of June 1975, as a place for establishing and implementing cultural politics on the municipal level. Based on archival documents from SIZ of the culture of Karlovac and media reports from the weekly *Karlovački tjednik*, this paper analyzes the problems, doubts, and successes of the new cultural model. Cultural institutions faced rapid growth in the number of produced programmes and visitors, but they failed in rejecting old enlightening and elitist patterns.

On the other side, workers did not develop an urge to participate in rethinking and creating new cultural policies, keeping their contribution on the level of participating in cultural-artist amateur activities. The research shows workers were not particularly interested in being more active in “doing politics” on the local level for various reasons, but they were ready to accept new forms of culture which in the long term transformed them into more active citizens. More precisely, the self-managerial transformation of culture was not successful in those segments in which workers were supposed to be active members of the community – in the delegate system, at the workers’ councils, reading political materials, and preparing written propositions in their free time. This paper argues that workers were interested in some sort of artistic or cultural self-realization, but they satisfied that need in their free time, so they did not

have additional impulse to engage or encourage their colleagues to express creatively at their workplace or even think of that possibility in a more radical way.

Finally, a dependency on the economic situation on the republic and federal level did not enable the full potential of self-managerial transformation of culture. With the growing crisis of the 1980s and finally the breakdown of Yugoslavia and its socialist system, self-management in culture came to an end, and the focus on cultural needs of workers withered away with it.

Keywords: self-management, culture, Karlovac, workers' culture